

До спеціалізованої вченої ради
Д 26.500.01 у Науково-дослідному
інституті приватного права і
підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака Національної академії
правових наук України

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Притики Юрія Дмитровича на дисертацію Бобрика Володимира Івановича «Диференціація цивільного судочинства», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність дисертаційного дослідження. Цивільне судочинство має забезпечувати необхідний баланс між повноваженнями суду й дотриманням інтересів учасників цивільної справи. Тому процесуальне законодавство встановлює не одну, а кілька процедур, за якими суди розглядають і вирішують різні за своєю правовою природою цивільні справи, а також закріплює кілька рівнів (стадій) діяльності суб'єктів цивільних процесуальних відносин. Зважаючи на це, перед наукою цивільного процесу постає завдання з'ясувати системні властивості цивільного судочинства, зокрема його складові, їх характерні риси, зв'язки між ними тощо. Одним із засобів виконання цього наукового завдання є диференціація цивільного судочинства, що досліджується в межах цього дисертаційного дослідження. Однак сучасний рівень розробки в науці цивільного процесу проблематики диференціації цивільного судочинства не можна визнати достатнім, адже вона до цього часу не ставала предметом спеціальних наукових досліджень і щодо її багатьох аспектів науковці ведуть полеміку.

Цивільне судочинство не є сталим правовим явищем, адже практики, науковці та політики весь час прагнуть його удосконалити, зокрема, шляхом корегування правового регулювання наявних процедур чи запровадження нових. Відповідні зміни мають вноситись в цивільне процесуальне законодавство не довільно, а з огляду на цілісний підхід до диференціації цивільного судочинства,

яка має проводитися з дотриманням загальних правил формальної логіки щодо поділу понять. В умовах продовження судової реформи в Україні, що передбачає, зокрема, оновлення цивільного процесуального законодавства, визначення цілісного підходу до диференціації цивільного судочинства набуває не лише теоретичного, а й практичного значення, адже він впливає на визначення структури кодифікованого акту цивільного процесуального законодавства та зміст багатьох законодавчих положень про процедури цивільного судочинства. Саме тому дисертаційне дослідження В. І. Бобрика є актуальним і своєчасним.

Ця дисертація робота виконана в межах науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України над темами «Наукові підходи до уніфікації і спеціалізації законодавства про цивільне, господарське і адміністративне судочинство в Україні» (номер державної реєстрації 0111U002200), «Теоретичні та практичні шляхи удосконалення цивільного, господарського та адміністративного судочинства в Україні в контексті вимог Європейської конвенції з прав людини» (номер державної реєстрації 0113U00116) та «Наукові підходи до удосконалення цивільного та господарського судочинства в світлі судової реформи» (номер державної реєстрації 0116U000159).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна.

Дисертація є розгорнутим дослідженням теоретичних і практичних засад диференціації цивільного судочинства. Вона характеризується логічністю викладення матеріалу та належною послідовністю його структурних частин. Структура дисертації визначена її предметом, метою та завданнями й включає вступ, 4 розділи, що загалом містять 13 підрозділів, висновки, список використаних джерел та 6 додатків.

Дисертацію слід визнати першим дослідженням диференціації цивільного судочинства в Україні. В ній запропоновано авторське розуміння

диференціації цивільного судочинства як тенденції, процесу та закономірності. Основну увагу в дисертації приділено саме останньому аспекту, що передбачає визначення трьох видів (рівнів) диференціації, які автор називає процедурною, матеріально-правовою та інституційною диференціацією цивільного судочинства. Дисертація містить низку наукових положень, висновків і рекомендацій, що відзначаються різним ступенем наукової новизни, серед яких слід відзначити таке.

Досліджуючи диференціацію цивільного судочинства, автор з'ясував призначення диференціації цивільного судочинства, що полягає у створенні передумов для ефективного виконання загального завдання цивільного судочинства та реалізації функцій судової влади, забезпеченні економії процесуальних засобів і раціоналізації розгляду цивільних справ, сприянні врегулюванню спорів приватноправового характеру (с. 189-191 дисертації).

Обґрунтованою вбачається викладена в дисертації пропозиція звести обсяг поняття «провадження» в цивільному судочинстві виключно до позовного, наказного й окремого проваджень, що є його видами, а в усіх інших словосполученнях зі словом «провадження», які застосовуються в актах законодавства, слід його або взагалі виключити, якщо це не змінюватиме суті, або замінити належними відповідниками, зокрема такими, як «судочинство», «розгляд», «перегляд», «справа» тощо (с. 218 дисертації).

Слід підтримати пропозицію автора про те, що не підлягають розгляду в порядку позовного провадження справи, які стосуються встановлення особливого правового статусу фізичної особи (зазначені в п. 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК України), а також наслідки порушення такого правила – подання позовної заяви з такими вимогами має призводити до відмови у відкритті провадження в справі, а якщо провадження вже відкрите – то до закриття провадження у справі (с. 308-311 дисертації). Відсутність подібної норми процесуального права є його прогалиною, що породжує реальні проблеми при вирішенні справ з відповідним дефектом у судовій практиці.

Слушною є думка про те, що усічений характер спрощеного позовного провадження має передбачати розгляд справ за одне судове засідання та обмежене застосування підстав для відкладення розгляду справи, вказаних в ч. 2 ст. 223 ЦПК України (с. 351-352 дисертації).

Цікавою й пізнавальною є авторська позиція про те, що процедурна диференціація цивільного судочинства полягає в поділі процедур залежно від їх призначення (спрямування) на: основні – спрямовані на вирішення справи по суті, допоміжні – спрямовані на вирішення окремих процесуальних питань, пов'язаних із перебігом справи, а також вирішенням клопотань і заяв учасників справи, а також про поділ цих видів процедур за окремими критеріями (с. 235-237 дисертації).

Оригінальним є авторський підхід щодо виокремлення так званої матеріально-правової диференціації цивільного судочинства, яка поглиблює процедурну диференціацію цивільного судочинства та полягає у виділенні порядку розгляду окремих категорій цивільних справ на підставі їх визначених законодавством особливостей (с. 237-267 дисертації).

Автор зробив свій внесок в загальне наукове обґрунтування процесуальної аналогії. Зважаючи на ризики широкого застосування аналогії в цивільному процесуальному праві він пропонує її обмежити, визначивши, що використання аналогії не повинно суперечити закону й призводити до порушення процесуальних прав й інтересів учасників процесу та інших осіб (с. 318 дисертації).

Слушною є думка автора про те, що справи окремого провадження, про оскарження рішень третейських судів, видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу, визнання і надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду розглядає суд у порядку позовного провадження, з винятками й особливостями, встановленими ЦПК України (с. 318-319 дисертації).

Слід підтримати позицію автора щодо визнання спрощеного провадження безальтернативним (щодо загального позовного й наказного проваджень) видом позовного провадження з простою та доступною процедурою, за якою суд першої інстанції швидко розглядає виключний перелік малозначних і нескладних спорів на підставі поданих учасниками справи письмових доказів як з викликом, так і без виклику сторін за активного процесуального сприяння з боку суду. Також цілком прийнятним є запропонований автором перелік категорій справ, що підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження (с. 343, 344, 358 дисертації).

Заслуговує на увагу твердження про те, що заочне провадження не є видом позовного провадження, адже не охоплює повного перебігу розгляду й вирішення цивільної справи судом першої інстанції, а також, що втілена в цивільному процесуальному законодавстві України модель заочного провадження є ускладненою субсидіарною процедурою позовного провадження (с. 324-325 дисертації).

Інші положення дисертації, що виносяться на захист, також володіють відповідним ступенем наукової новизни та відповідають загальному спрямуванню та розвитку науки цивільного процесу й напрямкам удосконалення цивільного процесуального законодавства. В своїй переважній більшості вони є обґрунтованими й достовірними.

Зі змісту дисертації вбачається, що автору вдалося досягнути мети дисертаційного дослідження та виконати його завдання. Дисертацію слід визнати цілісною й завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, обумовлена також правильно обраною автором діалектичною методологією та застосуванням на її основі широкого кола загальних і спеціальних методів наукового пізнання, зокрема діяльнісного, системного, структурного, структурно-функціонального, аксіологічного, формально-догматичного, герменевтичного підходів, методів

політичного та економічного аналізу, соціокультурного методу, історико-правового методу, порівняльно-правового методу, методу правового моделювання, прогностичного методу, методу узагальнення судової практики й аналізу судової статистики.

Про достовірність результатів дослідження також свідчить опрацювання автором 1125 джерел, включаючи наукові розробки теоретиків права та процесуалістів, законодавство України й деяких інших країн, судову практику, рішення Європейського суду з прав людини, судову статистику. Детальний аналіз змісту дисертації дозволяє зробити висновок про те, дослідження визначається високим науковим рівнем.

Одержані результати дисертаційного дослідження можуть використовуватись в правотворчій, науково-дослідній, правозастосовній освітній діяльності. Результати роботи отримали належну апробацію та впроваджені в практичну діяльність, про що свідчать наявні акти провадження.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Здобувач опублікував результати дисертації в 106 працях. Основні наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження викладені загалом у 34 наукових публікаціях, зокрема 2 одноособових монографіях, 24 статтях у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 8 статтях у періодичних наукових закордонних виданнях, 2 з яких проіндексованих у базі даних Scopus. Також автор опублікував результати дисертації в 47 тезах доповідей на наукових заходах, 6 колективних монографіях, 7 публікаціях у збірниках наукових праць, 4 статтях у наукових виданнях України, 5 науково-практичних коментарях законодавства, 1 підручнику, 2 навчальних посібниках. Опубліковані праці в своїй сукупності відображають сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації.

Дисертаційна робота за своїм змістом відповідає паспорту спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Дисертація написана науковим стилем, українською мовою. Наукові положення, висновки та рекомендації викладені стисло, точно, ясно та просто, що забезпечує легкість і доступність їх сприйняття.

Оформлення дисертації та автореферату відповідає встановленим МОН України вимогам.

Автореферат дисертації відповідає встановленим вимогам, а його зміст відображає основні положення і висновки дисертації, а також її структуру. Автореферат не містить положень, що відсутні в дисертації.

Дискусійні положення. Загальна позитивна оцінка рецензованої роботи в цілому не виключає можливості й необхідності висунути окремі зауваження і запитання щодо її змісту, які носять дискусійний характер, вимагають додаткової аргументації та мають бути обговорені під час захисту і враховані автором в його подальших наукових дослідженнях, а саме:

1. В цілому підтримується підходи автора до методології та методів дослідження, зокрема, використання методу правового моделювання як певного абстрактного прийому, який допомагає дослідити ті процеси і явища, що не підлягають безпосередньому вивченню (с. 150 дисертації). Разом з цим, на наш погляд, поряд з методом теоретичного моделювання можливо було застосувати і синергетичний метод, наприклад, для дослідження диференціації цивільного судочинства як системного явища. Розглядаючи з точки зору синергетики цивільне судочинство як складну саморегульовану систему, яка складається з різних елементів, що взаємодіють між собою, в якій відбувається рух та зміни, можливо відслідкувати наслідки диференціації цивільного з огляду на досягнення ефективності судового захисту прав та інтересів.

2. Не викликає сумнівів, що диференціація цивільного судочинства складне явище, яке проявляється в кількісно-якісному поділі та деталізації, в якому присутня як динамічна, так і статистична складові, що викликало багатовекторність поглядів на природу цього явища. Нами поділяється погляд вузького визначення диференціації процедурної, тобто поділ, насамперед, на види проваджень позовне (загальне та спрощене), наказне, окреме та) особливі процедури, предметом розгляду яких є інші вимоги (не матеріально-правового характеру). Автор дисертації є прихильником широкого погляду на диференціацію цивільного судочинства та поділу її на горизонтальну (процедурну й матеріально-правову) та вертикальну (інстанційну), в межах яких існує іще внутрішня диференціація. В цьому аспекті хотілось би почути думку автора стосовно висунутої в вітчизняній науці, зокрема, В.В. Комаровим, Д.Д. Луспеником тези про існування диверсифікації проваджень, диверсифікації процесу в суді першої інстанції та співвідношення цього явища з диференціацією цивільного судочинства.

3. Автор на сторінці 408 дисертації робить висновок про те, що диференціація цивільного судочинства є «тенденцію його розвитку, що виражає можливість і здатність системи судочинства до відповідного структурного поділу. В такому аспекті диференціація виявляється в процесуальній науці під час пошуку структурних і функціональних способів оптимізації цивільного судочинства». Погоджуючись з цим висновком, слід згадати іншу новітню тенденцію розвитку цивільного процесу, яка полягає у зміні мети судочинства з вирішення спорів на врегулювання спорів, для реалізації якої пропонується ряд нових інструментів. Наприклад, в Модельних правилах цивільного процесу ЄЛІ/УНІДРУА (2020 року) в якості основних визначаються принцип співробітництва (Правило 2), відповідно до якого сторони, їх адвокати та суд повинні співробітничати та сприяти справедливому ефективному та швидкому вирішенню спору, та принцип кейс-менеджменту (Правило 4). В цьому контексті в спеціальній літературі також

висловлюється думка про те, що для оптимізації цивільного судочинства необхідно запровадити принцип «єдиного вікна», коли суд самостійно або із залученням сторін визначає підсудність, вид провадження, можливість застосування альтернативних способів вирішення спору. Отже, виникає закономірне питання до автора дисертації: яким же чином корелюється тенденція до диференціації цивільного судочинства в широкому розумінні, включаючи матеріально-правову, з тенденцією застосування гнучких механізмів, спрямованих на швидкий розгляд справи при активній участі сторін та відмову від надмірної формалізації процесу.

4. Автор на підставі теоретичних висновків та узагальнень судової практики робить ряд пропозицій щодо удосконалення процедури спрощеного позовного провадження (с. 357 дисертації). В цьому плані хотілось би почути думку автора щодо такої проблеми, на яку звертають увагу практикуючі адвокати, як регулювання повноважень суду щодо вирішення питання чи проводити розгляд малозначної справи з повідомленням (викликом) сторін чи без нього. Відповідно до ст. 279 ЦПК України суд має право – навіть за наявності відповідного клопотання – відмовити у розгляді справи за участі сторін. На наш погляд, ч.6 ст.279 ЦПК створює передумови для спрощення розгляду судом малозначних справ за рахунок обмеження учасників справи в їх участі у справі, сприяючи внаслідок цього потенційному дисбалансу між інтересами суду та сторін справи. Отже, зловживання таким ліберальним формулюванням ч.6 ст.279 ЦПК може створити ризики для учасників справи та може стати однією з передумов їх подальшого звернення до ЄСПЛ.

5. Потребує додаткової аргументації висновок автора про те, що виконання рішення суду в цивільній справі є невід’ємною частиною не стільки судочинства, скільки загального процесу чи правового механізму захисту порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, свободи чи інтересу особи та не є саме стадією цивільного судочинства (с. 296 дисертації). Дійсно ЦПК України не містить норм, які комплексно регулюють порядок виконання

судових рішень, а передбачає лише порядок вирішення окремих питань виконання судових рішень в цивільних справах, зокрема, судового контролю. Разом з цим, слід констатувати, що правосуддя здійснюється не лише в результаті розгляду та вирішення цивільної справи, а за умови реального, ефективного захисту прав та інтересів особи, що можливо лише при реалізації виконання судового рішення. Таким чином, з огляду на стандарти доступності та ефективності цивільного судочинства, а також забезпечення права на справедливий судовий розгляд, про що не раз зазначалося в рішеннях ЄСПЛ, виконання судових рішень повинно розглядатися як автономна стадія у структурі цивільного судочинства, що забезпечує ефективність судового та постсудового етапів захисту невизнаних, порушених, оспорюваних прав, свобод та інтересів осіб.

Водночас вищезазначені зауваження мають переважно дискусійний характер і містять побажання автору щодо розширення предмету його дослідження, та свідчать про складність і різноплановість розглянутих проблем. На загальну позитивну оцінку дослідження вони не впливають і не знижують науковий рівень та практичне значення проведеного дослідження.

Загальне враження від дисертації є позитивним. Автором поставлено на обговорення та піддано детальному вивченню принципово важливі для теорії і практики цивільного процесу питання, які вимагають свого глибокого теоретичного опрацювання. Дисертанту в цілому вдалося вирішити поставлене ним наукове завдання, що дозволяє зробити позитивний висновок щодо даної дисертації.

Висновок. Дисертаційна робота Бобрика Володимира Івановича є завершеним цілісним науковим дослідженням, що містить нові науково обґрунтовані результати, які в своїй сукупності вирішують важливу науково-прикладну проблему формування концепції диференціації цивільного судочинства. Її слід визнати суттєвим внеском у науку цивільного

процесуального права. Дисертаційна робота відображає наукові досягнення її автора, виконана ним особисто та є оригінальним науковим твором.

Викладене вище дає підстави для висновку, що дисертація на тему «Диференціація цивільного судочинства» відповідає вимогам до кваліфікаційної наукової праці, встановленим пунктами 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – Бобрик Володимир Іванович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**Завідувач кафедри цивільного процесу
Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор**

Ю. Д. Притика

Підписав
Вчений Секретар НДЧ
Коршуляк Н.В.
08.04.2021р.

